

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:3. 2009

Respektabla små familjer

Sofia Kling, *Vi våga ej helt leva: barnbegränsning, sexualitet och genus under den svenska fertilitetstransitionen*, Reports from the Demographic data base 28 (Umeå: Umeå university, 2007). 333 s. (Summary in English: We dare not fully live: birth control, sexuality and gender during the Swedish fertility transition.)

Demograferna är inte vad de en gång var. Sofia Kling har skrivit en avhandling om den svenska fertilitetstransitionen, men transitionen diskuteras inte på ett traditionellt kvantifierande, demografiskt sätt. Demografiska databasen i Umeå har publicerat en studie som är mindre demografisk än många socialhistoriska eller mentalitetshistoriska undersökningar ofta har varit – och det är bra. Sofia Kling kontextualiserar demografiska förändringar genom att diskutera barnbegränsning, sexualitet och genus under den svenska fertilitetstransitionen. Hennes syfte är inte att utreda fertilitetstransitionen som sådan. Däremot behandlar hon förhållanden som var viktiga för dess förlopp. Bokens övergripande syfte är att studera barnbegränsandets idé och praktik under perioden för den svenska fertilitetstransitionen mellan 1880 och 1940 samt att analysera hur barnbegränsning, på både idémässig och praktisk nivå, konstruerades och realiserades genom olika föreställningar om genus.

Sofia Klings genusvetenskapliga utgångspunkter tydliggörs i tre viktiga utgångspunkter för undersökningen. För det första behandlas det reproduktiva paret som bestående av två självständiga individer, en man och en kvinna. Denna utgångspunkt, som kan låta som en trivialitet, har inte alls varit självklar inom den demografiska forskningen, som ofta har betraktat paret som den minsta analysenheten. Utifrån ett genusperspektiv består paret i stället av två individer som kan vara oeniga och som inte alltid kan fatta gemensamma beslut eller nå kompromisser. Barnbegränsningen blir således ett område öppet för potentiella konflikter. Utgångspunkten att det reproduktiva paret består av två individer gör det möjligt att analysera hur mäns respektive kvinnors erfarenheter kan skilja sig från varandra.

För det andra innebär genusperspektivet att det inte är möjligt att separera samhällets attityd till barnbegränsning från det sätt på vilket genus organiseras i samma samhälle. Synen på barnbegränsning hänger ihop med maktförhållandena mellan kvinnor och män. Slutligen, för det tredje, finns det en nära koppling mellan barnbegränsning och sexualitet. Om effektiva preventivmedel saknas kommer den sexuella lusten att stå i konflikt med risken för oönskad graviditet. Beslut kring barnbegränsning vägs både mot risken för graviditet och mot konsekvenserna för sexlivet. Detta hänger ihop med den samhälleliga organiseringen av genus.

Det genusteoretiska perspektivet är den mest centrala teoretiska utgångspunkten i Sofia Klings avhandling. Hon uppfattar genus som en kulturellt konstruerad maktordning mellan könen. Denna maktordning är kopplad till olika föreställningar om manlighet och kvinnlighet. Avhandlingen ansluter sig till den genusteoretiska tradition som uppfattar genus som något som skapar, inte något som är. Genus, i Klings tolkning, både skapar och skapas, men det viktigaste är en processuell tolkning av begreppet. Andra, relaterade begrepp som särskilt diskuteras i avhandlingen är respektabilitet och reproduktion. Enligt Kling utgjorde respektabiliteten, som var en integrerad del av genus, en avgörande klassmarkör. Likaså definierade genus och reproduktion varandra – och det gällde inte bara kvinnor och kvinnligheter utan även män och manligheter.

Eftersom Sofia Kling studerar barnbegränsning på både det idémässiga och det praktiska planet ställer hon litet olika frågor till det material hon använder. Den idémässiga nivån studeras utifrån hur barnbegränsningen kommunicerades i samhället samt hur idéer om barnbegränsning grundade sig i olika föreställningar om genus. Det huvudsakliga materialet består av tryckta texter, bland annat rådgivningslitteratur, utredningar, betänkanden, tidningar och tidskrifter. Den praktiska sidan av barnbegränsningen studeras utifrån hur män och kvinnor upplevde möjligheterna till barnbegränsning samt hur dessa erfarenheter relaterade till föreställningar om genus. Det är den enskilda människan som står i fokus här och hennes syn belyses med hjälp av brevmaterialet.

Fertilitetstransitionen är inte ett nytt forskningsobjekt. Tvärtom; tematiken har diskuterats flitigt i den internationella historiedemografiska forskningen. Sofia Kling placerar in sin egen forskning i ett vetenskapligt sammanhang som härstammar från den klassiska teorin om den demografiska transitionen, men hon tar samtidigt avstånd från den klassiska bilden. Hon inleder avhandlingen med en kortfattad diskussion kring olika teorier som förklarar fertilitetstransitionen med utgångspunkt i demografiska och ekonomiska faktorer samt presenterar den kritik som har förts fram mot ekonomiska förklaringsmodeller. Somliga forskare har betonat den barnbegränsande kunskapen och argumenterat för dess avgörande betydelse i fertilitetstransitionen. Därtill har födelsekontrollen eller barnbegränsningen betraktats som en kulturell innovation, som nya tankesätt som kommuniceras från person till person.

Kvinnoforskare och genusforskare har eftersträvat ett aktörsperspektiv som möjliggör en analys av agerande och sexualitet. Kling använder sig av den feministiska forskningen som tillämpar ett genusperspektiv – könsperspektiv – i fertilitetsforskningen. I synnerhet Alison Mackinnon, Hera Cook, Sølvi Sogner, Simon Szreter och Stefan Wärg står som representanter för genusmedvetna forskare inom historiedemografien. Samtidigt är Kling dock mån om att inte överdriva den genusvetenskapliga kritiken mot den historiedemografiska forskningen.

Utöver Mackinnon och Cook har även andra forskare betonat betydelsen av att

länka samman barnbegränsning, sexualitet och genus. De har lyft fram maktrelationer och pekat på vikten av att analysera barnbegränsningen som en arena för potentiella konflikter. Även i Sverige har några forskare diskuterat barnbegränsning ur ett genusperspektiv. Kling betonar att avhandlingens syfte är att ta vid där den tidigare forskningen upphör. Enligt henne har de internationella studierna i allmänhet inte genomförts med fertilitetstransitionen som bakomliggande tolkningsram. Den svenska forskningen kring barnbegränsningen har fokuserat på idéhistorien och den normativa nivån av födelsekontrollen. Barnbegränsningens idé har inte relaterats till dess praktik, och inte heller har den tolkats i relation till fertilitetstransitionen, menar Kling.

Avhandlingen består av en inledning, ett bakgrundskapitel, sex huvudkapitel och en slutdiskussion, sammanlagt nio kapitel. Kapitel 2 börjar med barnbegränsningens historia före fertilitetstransitionen. Därefter behandlas fertilitetstransitionen både ur ett europeiskt och ur ett svenskt perspektiv. En kort diskussion om befolkningspolitiska åtgärder vid 1900-talets början kontextualiserar avhandlingens tematik och visar att det skedde vissa förändringar i befolkningspolitiken: År 1910 förbjöds offentligt tal om preventivmedel, men 1938 kunde man förorda offentlig sexualupplysning. Även synen på abort förändrades: Enligt abortlagstiftningen från 1921 kunde abort ge två års fängelse, men redan 1938 föreslog en statlig utredning möjligheten att tillåta abort av sociala skäl.

Från och med slutet av 1800-talet politiserades sexualiteten och relationerna mellan könen. Politiseringen fick sitt uttryck i en livlig debatt om sedlighet. Kapitel 3 studerar den lokala diskussionen om sedlighet i Sundsvall under perioden 1897–1908. I kapitlet analyseras hur frågor om barnbegränsning, sexualitet och genus diskuterades i det svenska samhället. Sundsvall är en synnerligen intressant stad eftersom det var den radikala preventivmedelsförespråkaren Frida Stéenoffs hemstad. Hennes teaterpjäs "Lejonets unge" väckte en livlig diskussion i tidningarna 1897, och en annan stor debatt väcktes av hennes föredrag "Penningen och kärleken" år 1908. Kling visar hur sexualitet, äktenskapets villkor och födelsekontroll debatterades offentligt och hur debatten drevs framåt av organiserade kvinnor. Medelklassens kvinnoföreningar förespråkade sedlighet och avhållsam sexualmoral, medan Frida Stéenoffs propaganda för födelsekontroll tilltalade de organiserade arbetarkvinnorna.

Kapitel 4 är en analys av samhälleliga normer angående äktenskap, sexualitet och respektabilitet. Här studeras sammanlagt 22 äktenskapsrådgivningsböcker publicerade mellan 1890 och 1940. Sofia Kling analyserar de normer och ideal som var betecknande för det respektabla genuskapandet. Litteraturen konstruerade bilden av den respektabla kvinnan i rollerna som hustru, moder och husmoder. Hon var blygsam, fullgjorde sin uppgift som mamma och ansvarade för hushållsarbetet. Den respektabla kvinnan knöts till den kvinnliga naturen medan den respektable mannen däremot var tvungen att kämpa mot sin natur

och kontrollera sina drifter. Den naturliga kvinnan hyllades som ett ideal medan den naturlige mannen representerade ett hot mot idealet.

Rådgivningslitteraturen riktades till medelklassen medan arbetarklassen utgjorde föremålet för upplysningsverksamhet och preventivmedelspropaganda. Denna upplysnings- och propagandalitteratur, publicerad mellan 1880 och 1932, analyseras i kapitel 5. Det var ofta representanter av läkarkåren som ville öka den allmänna kunskapsnivån kring frågor relaterade till sexualitet och barnbegränsning, men även andra aktivister förde ut sexualupplysning och information om preventivmedel. Preventivmedelspropagandan hade enligt Kling två syften, dels att underlätta acceptans av barnbegränsning i samhället och dels att erbjuda praktiska anvisningar om barnbegränsning.

Kapitlen 3–5 fokuserar på den idémässiga nivån om barnbegränsning, sexualitet och genus medan kapitlen 6–8 övergår till att behandla den praktiska nivån av barnbegränsandet. Kapitel 6 diskuterar den praktiska tillämpningen av förebyggande födelsekontroll. Här får läsaren bekanta sig med de preventiva tekniker som användes under perioden samt hur dessa metoder uppfattades av de barnbegränsande individerna. Det material som används i kapitlet består av nära 500 brev som människor skickade till Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) och dess första ordförande under perioden 1929–1940.

Även kapitel 7, "Att avbryta en graviditet", baserar sig huvudsakligen på dessa brev. Kapitlet handlar om olika abortmetoder samt analyserar de konstruerade bilderna av både den som utförde aborten och den abortsökande kvinnan. Därtill analyseras hur relationen mellan könen påverkade abortverksamhetens utformning. Kapitel 8 fokuserar på människors erfarenheter och studerar hur dessa blev till motiv för födelsekontroll. Erfarenheterna diskuteras utifrån det rika brevmaterialet som belyser enskilda kvinnors och mäns synpunkter på barnbegränsning, sexualitet och genus. Ekonomiska motiv för barnbegränsning blev viktiga på 1930-talet, men även kvinnors reproduktiva hälsa och risken att få utomäktenskapliga barn spelade en roll för synen på barnbegränsning.

Sofia Klings analys av barnbegränsningens praktiska nivå är intressant och informativ. De preventivmetoder som användes diskuteras utförligt. En sådan metod som under 1930-talet var mycket utbredd var avbrutet samlag. Övriga metoder som användes var avhållsamhet, säkra perioder, kondom, pessar och olika spermiedödande medel. Även medlen och metoderna för abort beskrivs noggrant, och de framstår nästan upprörande: fosfor, arsenik och skadliga mekaniska metoder.

Kling ger ett viktigt bidrag till den internationella forskningslitteraturen kring födelsekontroll genom att ifrågasätta tolkningar som betraktar förebyggande barnbegränsning som ett kvinnligt ansvarsområde. Med hjälp av forskningsmaterialet visar hon att det i första hand var ett manligt ansvarsområde och att mannen som regel beställde preventivmedlen, men att beslutet om barnbegränsning ofta

var gemensamt mellan man och kvinna. Även abort var i många fall ett gemensamt beslut. Den tidigare forskningen har ofta betraktat abort som en typiskt kvinnlig form av barnbegränsning, men enligt Kling kan det inte bekräftas. Det var inte kvinnornas förstahandsval. Kling konstaterar att mannen ansvarade för den förebyggande födelsekontrollen medan kvinnors ansvar för reproduktionen handlade om barnet. Eftersom abort var ett kvinnligt kunskapsområde och den enda barnbegränsningsmetod som var avskild från sexualiteten, var det också ett område inom vilket kvinnor kunde agera.

I slutkapitlet sammanfattas avhandlingens viktigaste resultat. Där diskuteras förhållandet mellan barnbegränsning och respektabilitet. Betydelsen av respektabilitet är kanske det allra mest centrala forskningsresultatet i denna rika och mångsidiga avhandling. Den största idémässiga förändring som ägde rum under den svenska fertilitetstraditionen var att små familjer började uppfattas som respektabla. Barnbegränsning blev något som respektabla människor tillämpade, och det blev i stället icke-respektabelt att inte begränsa barnafödandet. Manlig och kvinnlig respektabilitet spelade även en stor roll för att bestämma vilka metoder man kunde använda i barnbegränsningen. Enligt Kling var strävan efter det respektabla den viktigaste faktorn som verkade på individnivån.

Olika individers motiv för barnbegränsning diskuteras vidare i slutkapitlet. De huvudsakliga motiven var familjens ekonomiska situation, familjens uppfattning om hur många barn de kunde ta hand om, kvinnans upplevelse av sin reproduktiva och allmänna hälsa samt rädslan för att få utomäktenskapliga barn. Kling konstaterar att det inte var förändrade ekonomiska eller strukturella faktorer som sådana som var avgörande för människors beslut att begränsa eller inte begränsa barnafödandet, utan det var frågan om förändrade intryck och upplevelser. Fertilitetstransitionen handlade om hur människor upplevde både sin allmänna livssituation och de "kostnader" som ett nytt barn förde med sig. Man upplevde det som dyrare att ha barn; därtill menar Kling att kvinnors upplevelse av den egna reproduktiva rollen måste beaktas i fertilitetsforskningen.

Sofia Klings avhandling är en väl genomförd studie. Författaren presenterar väl definierade frågeställningar, hennes teoretiska utgångspunkter är motiverade och avhandlingen ger fruktbara svar på de frågor som ställs. Materialet, som är mångsidigt och relevant för frågeställningarna, behandlas på ett kompetent sätt. Kling konkluderar i avhandlingen att den demografiska forskningen kan ha stor nytta av mer kvalitativt inriktade källmaterial och metoder. Hennes egen undersökning är ett utmärkt bevis på det.

*Pirjo Markkola**

* Fakultetsopponent